

Military Issues: Sociological Discourse

UDC: [316.485.26:303.7](477:(470+571))

DOI: 10.15421/172261

Kudrynska AnnaPh.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-3825-034X>, akudrinska@ukr.net**Lapan Tetiana**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>, tetianalap@yahoo.com**Khymovych Oksana**Ph.D., Assistant, <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>, o.khymovych@gmail.com*Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

Abstract

The events taking place in modern Ukraine actualize military issues. The future of Ukraine as a sovereign state depends on an objective assessment of the situation and the adequacy of its perception. The role of sociology as a science that focuses on understanding social reality, in our case - war, is essential in this aspect. Its consequences are felt not only for Ukraine, but also for the international community.

Direct observation of events taking place in Ukrainian realities forms an invaluable experience of the researcher. One of the features of sociology as a science is its research strategy: systematicity and complexity. With the aim of a comprehensive and systematic analysis of the Russian-Ukrainian war, the article offers a review of military issues through the prism of micro-, meso-, macro- and mega-level approaches. The research vector outlined by the authors can be traced in those empirical studies that have been implemented in Ukraine since the beginning of the large-scale invasion of Russia. In particular, we are talking about a number of studies conducted by such research agencies as the sociological group "Rating", Info Sapiens, KIIS, Ukrainian Center for Economic and Political Research named after O. Razumkov, Factum Group Ukraine, etc.

The article concludes that most of the research conducted in Ukraine during the large-scale invasion of Russia reveals certain aspects of the problems of the war; mainly aimed at situational and point determination of the situation, rather than at its systematic, comprehensive study. It is noted that there is a lack of qualitative sociological research, which would enable a more thorough analysis of the given problem with the aim of further theoretical generalizations and constructs.

Keywords: war, sociology of war, micro-, meso-, macro- and mega-level approaches of sociological analysis

Citation: Kudrynska, A., Lapan, T., & Khymovych, O. (2022). Military Issues: Sociological Discourse. *Grani*, 25(5), 53-61. <https://doi.org/10.15421/172261>

Мілітарна проблематика: соціологічний дискурс

Кудринська Анна, Лапан Тетяна, Химович Оксана*Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Події, що відбуваються у сучасній Україні, актуалізують мілітарну проблематику. Від об'єктивної оцінки ситуації, адекватності її сприйняття залежить майбутнє України як суверенної держави. Суттєвою у цьому аспекті є роль соціології як науки, що фокусується на осмисленні соціальної реальності, у нашому випадку - війни. Її наслідки відчутні не лише для України, а й для міжнародної спільноти.

Безпосереднє спостереження за подіями, які мають місце в українських реаліях, формують неоціненний досвід дослідника. Одна з особливостей соціології як науки полягає у її дослідницькій стратегії: системності та комплексності. З метою комплексного та системного аналізу російсько-української війни в статті пропонується розгляд мілітарної проблематики крізь призму мікро-, мезо-, макро- та мегарівневого підходів. Окреслений авторами дослідницький вектор простежується в тих емпіричних дослідженнях, які, від початку широкомасштабного вторгнення росії, реалізовані в Україні. Зокрема, йдеться про низку досліджень, проведених такими дослідницькими агентствами, як соціологічна група «Рейтинг», Info Sapiens, KMIC, Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, Factum Group Ukraine та ін.

У статті робиться висновок про те, що більшість досліджень, проведених в Україні за час широкомасштабного вторгнення росії, розкривають окремі аспекти проблематики війни; в основному, спрямовані на ситуативне та точкове визначення ситуації, аніж на її системне, комплексне вивчення. Зазначається, що простежується брак якісних соціологічних досліджень, що б уможливило ґрунтовніший аналіз означеної проблематики з метою подальших теоретичних узагальнень і конструктів.

Ключові слова: війна, соціологія війни, мікро-, мезо-, макро- та мегарівневий підходи соціологічного аналізу

Цитування: Кудринська А., Лапан Т., Химович О. Мілітарна проблематика: соціологічний дискурс. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 53-61. <https://doi.org/10.15421/172261>

Вступ. Сьогодні, як ніколи, вивчення мілітарної проблематики є актуальним не лише серед військових, а й серед цивільних дослідників (науковців). Не зважаючи на те, що війна як соціальне явище така ж давня, як і саме людське суспільство, лише зараз для українського суспільства актуалізувалася необхідність ґрунтовного її розуміння.

Роль і значимість військової сили у світовій політиці, політичній діяльності багатьох держав та певної частини недержавних акторів не тільки не зменшується, а має тенденцію до зростання. При цьому характер воєн та збройних конфліктів зазнає значних змін – як за їх соціальними та політичними обставинами, так і за формами та способами ведення збройної боротьби. Впродовж певного часу, після завершення Другої світової війни, більшість наукових досліджень, які стосувалися цього питання, фокусувалися на підтриманні миру, гуманізації світової спільноти, усуненні та стримуванні війни як способу вирішення збройних конфліктів. Світові політичні, інтелектуальні, громадські та релігійні лідери свої багаторічні зусилля спрямовували на те, щоб унеможливити повторення війни у світовому масштабі (в Європі зокрема, яка стала основним театром двох світових воєн). Попри ці зусилля, війна на європейському континенті розпочалася знову. Таким чином, війни не лише не втрачають своєї актуальності, а й набувають нових форм «людської» жорстокості, зла, насилля й агресії. І не варто тішити себе ілюзіями, що по мірі розвитку суспільства, зростання його культурного й освітнього рівня, підвищення добробуту людей взаємовідносини між ними стануть більш гармонійними. Це означає, що джерела мілітаризму приховані не лише в зовнішніх загрозах національній безпеці, а й існують у самих суспільних інститутах. Доречним у цьому контексті є всім відомий вислів давньоримського історика Корнелія Непоту: «Хочеш миру, готуйся до війни».

Упродовж незалежності України соціологічний дискурс мілітарної проблематики характеризувався певною маргінальністю, в силу різних на те причин¹. Зазначимо лише декілька з них: низька соціальна затребуваність дослідження мілітарної проблематики (до початку широкомасштабного вторгнення росії); превалювання соціальних технологій щодо маніпулювання громадською думкою про те, що «можна подолати будь-які суспільні проблеми, аби лише в незалежній Україні не було війни»; відсутність внутрішньої консолідації соціологів щодо дослідницьких векторів (соціології війни і соціології війська/армії) (Яковенко, & Гринчук, 2015; Хобта, 2016; Калагін, 2012). Здебільшого соціологічні дослідження воєнної/військової проблематики проводилися в Україні несистематично (вибірково, точково, часто ситуативно та фрагментарно) і, на жаль, недостатньо. Окремі аспекти означеної проблематики знаходимо у науковому доробку Афоніна Е. (становлення армії як соціального інституту; особливості соціальної

поведінки військовослужбовців та ін.) (1994), Мазурика О. (сучасні тенденції відтворення армії як соціального інституту) (2001), Калагіна Ю. (передумови й особливості інституціоналізації військової контрактної служби в Україні) (2008), Солнишкіної А. (особливості функціонування воєнної організації) (2009) та ін.

Наукова традиція соціологічного аналізу війни та її наслідків, як слушно зауважує С. Хобта (2016, с. 126), у вітчизняній соціології тільки починає формуватися. Зокрема осмислення поліваріативності війни, її сутності та характеристик, соціально-політичного змісту тощо відображаються у працях таких вітчизняних науковців, як І. Рущенко (особливості російсько-української гібридної війни) (2015), А. Яковенко (соціальні наслідки військового конфлікту) (2014), С. Хобта (історія дослідження війни, війна як об'єкт вивчення соціології) (2016), М. Требін (теоретико-методологічні аспекти дослідження війни; збройна боротьба в Україні в контексті сучасних тенденцій у військовій справі) (2014, 2015) та ін.

Відтак, відсутність усталеної дослідницької традиції в руслі окресленої проблематики чітко простежується вже на початку широкомасштабного вторгнення.

Війна, яка сьогодні ведеться в Україні, певною мірою, розширює предметне поле для професійного аналізу в сучасній соціології. Отже, постає питання що саме, який дослідницький вектор для соціолога є актуальним у контексті війни, що саме слугує предметом аналізу соціології. Війна, з одного боку, слугує тестом на спроможність державних інститутів, згуртованість нації, а з іншого, – лакмусовим папірцем, який виявляє й проблемні моменти (інституційний безлад, падіння виробництва, чорний ринок, мародерство, прояви ворожнечі, агресії, насилля, терору). Це, своєю чергою, впливає на соціальні взаємодії, змінює соціальні практики.

Науковий інтерес вітчизняних учених до мілітарної проблематики обумовлюється тими подіями, які розгортаються в Україні, починаючи з 2014 р. (спочатку військовий конфлікт на Донбасі, анексія Криму, а тепер і повномасштабне вторгнення росії). Таким чином, соціальна реальність формує нагальне завдання – активізувати дослідження означеної проблематики в оптиці соціології, що суттєво уможливило ґрунтовніше розуміння сутності й особливостей сучасної російсько-української війни та прогнозування її впливу.

Результати досліджень. Соціологія як наука передбачає осмислення й аналіз соціальних чинників у різних аспектах людської діяльності. Війна є теж результатом людської діяльності, а відтак потребує уваги соціологів. Предметне поле соціології війни фокусується навколо причин виникнення війни, характеру (обмеженого чи тотального), умов її розгортання та підтримки, досягнення

¹ У незалежній Україні проведені соціологічні дослідження та теоретичні напрацювання стосувалися проблем дідівщини; закритих та інертних соціальних структур армії, які не дуже йшли на контакт із цивільними структурами; аналізувалися гендерні аспекти у війську і т.ін.

миру, наслідків (безпосередніх і віддалених) тощо. Доцільно зазначити, що наслідки війни не обмежуються лише хронологічними рамками її ведення чи безпосередніми підсумками. Під її наслідками «розуміється характер змін у розстановці соціально-економічних, політичних і духовних сил між державами і всередині них, що складається в результаті військових дій, понесених втрат та ступеня реалізації цілей сторін, що воювали. Історичну роль тієї чи іншої війни необхідно оцінювати за її наслідками лише в рамках однієї епохи, оскільки нова епоха потребує і нового вирішення проблеми війни і миру» (Требін, 2015, с. 33).

Одна з особливостей соціології як науки полягає у її дослідницькій стратегії: системності та комплексності. З метою комплексного та системного аналізу російсько-української війни пропонуємо розглянути мілітарну проблематику крізь призму мікро-, мезо-, макро- та мегарівневого підходів і простежити запропонований нами дослідницький вектор в тих емпіричних дослідженнях, які на сьогодні, від початку широкомасштабного вторгнення

росії, реалізовані в Україні.

Як відомо, *мегарівень* стосується аналізу світового суспільства як єдиної глобальної мегасистеми, її багатоманіття, зокрема особливостей формування міжнародних відносин та існування наднаціональних феноменів. У цьому «ключі» соціологія війни могла б аналізувати такі мілітарні питання: види війн (гібридна, інформаційна); фази війн, їх масштабність (короткотривала (бліцкриг) / довготривала); геополітичні настрої щодо питання миру та війни на світовій арені; воєнне насильство; правила ведення війни; роль міжнародних інституцій (включаючи НАТО та ЄС) у стримуванні та запобіганні воєнних загроз; воєнно-політичні виклики; проблематику ризиків і міжнародної безпеки за умов ядерної війни; питання мілітаризації/демільтаризації світової спільноти; торгівля зброєю; міжнародний тероризм; агресія тощо.

Проблематика питань, які актуалізувалися від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну, й які висвітлюють основні аспекти мегарівня соціологічного аналізу, хронологічно представлені в таблиці 1².

Таблиця 1.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мегарівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії котрі їх реалізували
1.	1.03.2022 р.	Оцінка провини народів Росії та Білорусі (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	3-4.03.2022 р.; 14-15.03.2022 р.; 28-29.03.2022 р.	Три хвили дослідження громадської думки під час війни (ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій) (Info Sapiens)
3.	8-9.03.2022 р.	Оцінка міжнародної підтримки України (Соціологічна група "Рейтинг")
4.	12-13.03.2022 р.	Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (оцінка ситуації, намірів Росії та реакції українців, підтримки вступу в НАТО) (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	18.03.2022 р.	П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка впевненості в перемозі, загрози кризових ситуацій, ставлення до європейських країн, доцільність переговорів із Росією, створення військових союзів) (Соціологічна група "Рейтинг")
6.	30-31.03.2022 р.	Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, зовнішньополітичні симпатії) (Соціологічна група "Рейтинг")
7.	10-18.04.2022 р.	Омнібус (дослідження ставлення один до одного українців та росіян: можливість написати простим росіянам/українцям, то що б написали, вина росіян у вторгненні в Україну, співчуття до громадян, підтримка/не підтримка вторгнення на територію України, чи несуть відповідальність прості громадяни за військову операцію в Україні) (Info Sapiens)
8.	18-19.06.2022 р.	Тринадцяте загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, ставлення до міжнародних лідерів, зовнішньополітичні симпатії) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens (Оцінка провини народів, 2022; Перша хвиля, 2022; Друга хвиля, 2022; Третя хвиля, 2022; Оцінка міжнародної підтримки, 2022; Оцінка ситуації, 2022; Четверте загальнонаціональне опитування, 2022; П'яте загальнонаціональне опитування, 2022; Сьоме загальнонаціональне опитування, 2022; Омнібус, 2022b; Тринадцяте загальнонаціональне опитування, 2022).

² Соціологічні дослідження проблеми АТО-ООС були здійснені в Україні у період 2014-2021 р.

Важливим у цьому контексті є дослідження, проведене компанією You Gov у березні 2022 р. серед мешканців країн Європи та США щодо оцінки в цих країнах рівня допомоги українським біженцям. За його результатами, серед мешканців Великобританії, Франції, США та Німеччини саме останні зазначили, що їхній внесок у наданні різнопланової допомоги українцям був найвагомим. За даними ООН і профільних структур у зазначених країнах, кількість українських біженців у Німеччині вже сягнула 239 тис. Тоді як, наприклад, у США, які нещодавно запросили до себе 100 тис. українців, в дійсності поселили у країні лише 3 тис. За даними цього ж дослідження, коли його учасники оцінювали внесок інших держав у таку ж допомогу, найвищий рівень отримала Польща, на території якої, станом на сьогодні, прихисток знайшли більше 2,5 млн. українців. Результати цього дослідження продемонстрували оцінку ситуації війни в Україні учасниками міжнародної спільноти на момент його проведення. (Ukraine national contributions, 2022).

Натомість, як бачимо, бракує досліджень, які б стосувалися таких означених нами аспектів,

як види та фази війн, їх масштабність, воєнно-політичні виклики, ризики та міжнародна безпека за умов ядерної війни, торгівля зброєю, міжнародний тероризм.

Макрорівень соціологічного аналізу – це широкий контекст аналізу соціального, репрезентованого у форматі всього суспільства, його культури, ментальності. Предметом дослідження тут є загальні закономірності соціальних змін у суспільстві, процеси соціальної трансформації, соціального конфлікту та соціальної мобільності людей (наприклад, міграція). Отже, на макрорівні доцільно досліджувати готовність/неготовність суспільства до ефективного функціонування в умовах війни, рівень довіри до державних інститутів, воєнну організацію суспільства, громадську думку щодо воєнних кампаній, воєнної доктрини держави, вимушену міграцію населення під час війни, питання біженців, внутрішню переміщення осіб, фільтраційних таборів для цивільного населення тощо. Більшість аспектів макрорівня соціологічного аналізу, відображені у низці досліджень (див. табл. 2).

Таблиця 2.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму макрорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компаній, котрі їх реалізували
1.	26-27.02.2022 р.	Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка рівня довіри до збройних сил, дій Президента) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	26.04.2022 р.	Дев'яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (зміна місця проживання, повернення додому, наявність/відсутність роботи, оцінка ініціативи "Сади перемоги", питання щодо наявності земельної ділянки та ініціативи посадки "городу", святкування Великодня, міжнародна допомога, ставлення до міжнародних лідерів) (Соціологічна група "Рейтинг")
3.	27.04.2022 р.	Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни (сприйняття свята 9 травня, історична пам'ять про Другу світову, ставлення до захисників України, ставлення до історичних постатей, демонтаж символів тоталітаризму, ставлення до національностей, мовне питання). (Соціологічна група "Рейтинг")
4.	18-19.05.2022 р.	Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (вектор розвитку України, його оцінка, надії на майбутнє, узагальнений образ української держави в уявленнях населення (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	19-24.05.2022 р.	Омнібус (сприйняття російсько-української війни) (КМІС)

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", Київського міжнародного інституту соціології (Загальнонаціональне опитування, 2022; Дев'яте загальнонаціональне опитування, 2022; Десяте загальнонаціональне опитування, 2022; Дванадцять загальнонаціональне опитування, 2022; Омнібус, 2022а).

З огляду на інформацію, представлену в таблиці 2, доцільно зазначити, що такі аспекти макрорівня соціологічного аналізу, як воєнна організація суспільства, громадська думка щодо воєнної доктрини держави, проблематика фільтраційних таборів для цивільного населення, певні аспекти функціонування суспільства в умовах війни, наразі залишаються поза дослідницькою увагою соціологів.

Мезорівень соціологічного аналізу ґрунтується на вивченні соціальних організацій і соціальних інститутів, тобто об'єднань людей, що мають власну усталену структуру відносин, історію формування та розподіл функціональних обов'язків у межах єдиного соціального об'єднання. Тут відносини набувають характеру безособових, що зумовлено виконанням

посадових інструкцій, соціальних ролей керівного спрямування, тобто таких, що передбачають вплив на інших людей – членів соціальної організації чи інституції. Цей рівень передбачає дослідження й соціальних спільнот, а також об'єднань людей, наприклад, громадських, які виходять за межі малих груп за своїм кількісним складом, а також класів, соціальних верств, великих колективів. Отже, на мезорівні предметом аналізу соціології війни, на нашу думку, є воєнно-цивільні відносини у розбудові громадянського суспільства, мовні аспекти, особливості надання гуманітарної допомоги, волонтерська діяльність, надання медичної допомоги і т.ін., що віддзеркалюються у нижченаведених дослідженнях (див. табл. 3).

Таблиця 3.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мезорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії, котрі їх реалізували
1.	19.03.2022 р.	Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (мовна самоідентифікація, використання мов у побуті, статус української та російської мов) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	15.03–1.04.2022 р.	Українські біженці: настрої та оцінки (соціальний портрет біженця, мовне питання, отримання допомоги, оцінка дій української та російських влад, оцінка зовнішньополітичної допомоги, шанси на перемогу) (Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова)
3.	02-05.05.2022 р.	Дослідження сприйняття благодійності і волонтерства під час війни (гуманітарна ситуація в регіонах, допомога від приватних компаній та спортсменів під час війни, допомога від благодійних організацій під час війни, джерела інформації) (Info Sapiens)
4.	23-24.07.2022 р.	П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (оцінка ситуації, оцінка економічних можливостей, запит на підприємництво, стратегії адаптації, зовнішня міграція, відновлення країни, повоєнна відбудова) (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	23-24.07.2022 р.	П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму (динаміка показників цинізму, соціально-демографічні групи) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова (Шосте загальнонаціональне опитування, 2022; Українські біженці, 2022; Дослідження сприйняття благодійності, 2022; П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022; П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022).

Як відомо, мікрорівень соціологічного аналізу передбачає аналіз процесів безпосередньої міжособистісної взаємодії в умовах перебування людей у соціальному просторі їхнього найближчого оточення – сім'я, коло друзів, група ровесників, трудовий колектив тощо. Цей рівень часто пов'язують із соціологією малих груп, або мікросоціологією, що вивчає групові впливи, механізми виникнення соціального взаємозв'язку у безпосередніх особистих (контактних) взаємодіях індивідів. До цього вихідного рівня належать базові форми соціального, пов'язані з місцем людини у соціальному просторі відносин: соціальний

статус, соціальна роль, соціальна функція, соціальна позиція тощо. Отже, на мікрорівні в соціології війни доречно було б аналізувати таку проблематику, як активізм цивільного населення, добровольчі ініціативи і формування, взаємопідтримки та міжособистісні стосунки під час щоденних викликів та загроз війни, ресурс для забезпечення життя цивільного населення під час війни, емоції та страхи цивільного населення, стресостійкість, власна безпека тощо. Більшість аспектів означеної проблематики висвітлюються у дослідженнях, проведених в Україні у березні-червні 2022 р. (див. табл. 4).

Таблиця 4.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мікрорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії, котрі їх реалізували
1.	8-9.03.2022 р.	Оцінка ситуації в Україні (народний спротив, ставлення до російської церкви, стосунки з росіянами) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	19.03.2022 р.	Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація Українців до умов війни (відбудова України після війни, економічне становище населення, адаптація до життя під час війни, кризові ситуації під час війни, плани на "життя після війни", комунікація під час війни) (Соціологічна група "Рейтинг")
3.	24-28.03.2022 р.	Всеукраїнське опитування "Омнібус" (чи планують українці повернутися по закінченню війни, релігійні питання, економічне становище, політичні уподобання) (Info Sapiens)
4.	Березень 2022 р.	Місяць незламності (індекс самопочуття українців в умовах війни, переїзд і життєві зміни, способи підбадьорення та супергерої війни, родичі з росії: їхня позиція у війні та обмеження в спілкуванні, меми для настою) (Factum Group Ukraine)
5.	6.04.2022 р.	Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (загальні настої, національна ідентичність, народний супротив, економічне становище населення, функціонування міст, підтримка ініціатив, питання церкви) (Соціологічна група "Рейтинг")
6.	6.04.2022 р.	Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (адаптація до стресових станів, рівень життєстійкості, рівень психологічного виснаження) (Соціологічна група "Рейтинг")
7.	9-11.04.2022 р.	Українці та війна (масштаби міграції, спілкування з друзями та родичами з рф, джерела мотивації українців, віра в перемогу України, українці звертаються до українців) (Інститут соціології, українська дослідницька панель "Власна думка" компанії Research.ua)
8.	16.05.2022 р.	Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї (оцінка ситуації, права і свободи громадян, оцінка власної безпеки, ставлення до легалізації володіння зброєю, бажання володіти зброєю, навички володіння зброєю) (Соціологічна група "Рейтинг")
9.	18-19.06.2022 р.	Чотирнадцять загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (соціально-економічне становище громадян, типи психологічної адаптації до війни, життя під час війни,) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, компанії Factum Group Ukraine, Інституту соціології НАН України (Оцінка міжнародної підтримки, 2022; Шосте загальнонаціональне опитування, 2022; Всеукраїнське опитування "Омнібус", 2022; Місяць незламності, 2022; Восьме загальнонаціональне опитування, 2022; Українці та війна, 2022; Одинадцять загальнонаціональне опитування, 2022; Чотирнадцять загальнонаціональне опитування, 2022)

Як бачимо з таблиці 4, мікрорівень соціологічного аналізу мілітарної проблематики є найбільш представленим у дослідницькому векторі.

Висновки. З огляду на вище викладене, доцільно зазначити, що соціальна реальність дає нам неоціненну можливість ґрунтовного аналізу мілітарної проблематики крізь призму соціології (фіксувати стан суспільства, його трансформацію в умовах війни; вивчати наслідки воєнних дій, «культурної травми», пережитої громадянами України, насамперед, тих регіонів, де ведуться

активні бойові дії); окреслити соціальні чинники, що уможливили протистояння агресії та рух до перемоги тощо).

Проаналізувавши сучасну соціологічну емпіричну базу з означених питань, пов'язаних із війною, доходимо висновку, що мілітарна проблематика висвітлюється лише частково, а не системно та комплексно. Тобто, більшість досліджень, проведених за час широкомасштабної війни, розкривають лише певні аспекти проблеми (в основному, пов'язані з вивченням громадської думки щодо певних процесів чи структур).

Значимість і чималу кількість цих досліджень не можна заперечити. Водночас варто зауважити, що найбільш затребуваною є перманентна оцінка ситуації в Україні. Проведені дослідження швидше спрямовані на ситуативне і точкове визначення ситуації, аніж системне вивчення мілітарної проблематики. Бракує результатів якісних соціологічних досліджень, проведених в Україні за час широкомасштабного вторгнення росії. Якісні методи дослідження дали б змогу проаналізувати проблематику війни на локальному рівні більш детально. Однак питання безпеки проведення таких опитувань сьогодні є значно важливішим. Більшість досліджень, які представлено у вище наведених таблицях, реалізовано методом телефонного опитування, з використанням комп'ютера (САТІ), на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів.

Усе вище зазначене дає підстави констатувати, що лівова частка досліджень знаходиться на діаметрально протилежних мікро- та мегарівнях. Лише невелика їх частина зосереджена на вивченні проблеми на мезорівні. Як слушно зауважує С.

Хобта, «Соціологічний супровід має зробити вплив війни більш зрозумілим і передбачуваним» (Хобта, 2016, с.144).

Отже, на нашу думку, існує момент недостатнього аналізу війни як соціального явища та суспільної проблеми в соціології як на емпіричному, так і на теоретико-методологічному рівнях. Очевидно, що до цього питання дослідники ще неодноразово повернуться, коли Україна переможе у війні, у мирний час. Емпіричні соціологічні дослідження варто розширювати і продовжувати. Адже на порядку денному актуалізуються питання виходу з війни («тягар», який накладається на суспільство); «ціна» її наслідків (безпосередніх та віддалених). І тут соціологія лише на стартових позиціях означеної проблематики. Запропоновані напрямки можуть бути лише орієнтиром для подальшої дослідницької практики та аналітики соціологів. Резюмуючи вище викладене, доцільно зазначити, що, незважаючи на складність феномену війни, швидку плінність і змінність її як явища, чотирирівневий соціологічний аналіз є доречним із метою комплексного та системного його вивчення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Афонін, Е. А. (1994). Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. Київ: Інтерграфік.
- Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022). (2022, Квітень 11). *Рейтинг*. Відновлено з <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>
- Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). (2022, Квітень 8). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- Всеукраїнське опитування “Омнібус”. (2022, Квітень 5). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=214>
- Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18-19 травня 2022). (2022, Травень 25). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcaty_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html
- Дев'ять загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (26 квітня 2020). (2022, Квітень 28). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyaty_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html
- Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. (2022, Травень 3). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
- Дослідження сприйняття благодійності і волонтерства під час війни. (2022, Червень 2). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=231>
- Друга хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 15). *Info Sapiens*. Відновлено з https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/204/Present_war_15_03.pdf
- Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. (2022, Лютий 27). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- Калагін, Ю. А. (2012). Развитие военной социологии. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 18, 119-124.
- Калагін, Ю. А. (2008). *Військова служба за контрактом: соціальний вимір*. (Монографія). Харків: ХУПС.
- Мазурик, О. В. (2001). *Сучасні тенденції відтворення армії як соціального інституту (соціологічний аспект)*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Інститут соціології НАН України, Київ.
- Місяць незламності. (2022, Квітень 1). *Factum Group Ukraine*. Відновлено з https://youkraina.com.ua/files/Factum%20Group%20YOUkraine_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf?fbclid=IwAR217v3tPfCD4wvMr087smUpUXSH3_5yB_K9sFTi47TsYHcdfa_nPdPH-G4
- Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї. (2022, Травень 25). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcaty_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html
- Омнібус (дослідження ставлення один до одного українців та росіян). (2022b, Квітень 23). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=222>
- Омнібус. (2022a, Травень 27). *Київський міжнародний інститут соціології*. Відновлено з <https://www.kiis.com.ua/?lang=u&kr&cat=reports&id=1113&page=1>
- Оцінка міжнародної підтримки України (8-9 березня 2022). (2022, Березень 9). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html

- Оцінка міжнародної підтримки України (8-9 березня 2022). (2022, Березень 9). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Оцінка провини народів Росії та Білорусі. (2022, Березень 3). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_bielarusi_1_marta_2022.html
- Оцінка ситуації в Україні (8-9 березня 2022). (2022, Березень 10). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
- П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022). (2022, Березень 20). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html
- П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022). (2022, Липень 27). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html
- П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму (23-24 липня 2022). (2022, Серпень 1). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_ustanovki_po_cinizmu_23-24_iyulya_2022.html
- Перша хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 9). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=201>
- Рущенко, І. П. (2015). *Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога*. (Монографія). Харків: ФОП Павленко О.Г.
- Солнишнікіна, А. А. (2009). *Особенности социальных проблем военной организации украинского общества*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Класичний приватний університет, Запоріжжя.
- Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30-31 березня 2022). (2022, Квітень 5). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
- Требін, М. П. (2014). «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*, 3(50), 113-127.
- Требін, М. П. (2015). Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 1148, 30-34.
- Третя хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 30). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=212>
- Тринадцяте загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири (18-19 червня 2022). (2022, Червня 20). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html
- Українські біженці настрої та оцінки (березень 2022). (2022, Квітень 4). *Разумков центр*. Відновлено з <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
- Українці та війна (квітень 2022). (2022, Квітень 17). *Інститут соціології*. Відновлено з https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf
- Хобта, С. В. (2016). Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 5(302), 126-150.
- Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12-13 березня 2022). (2022, Березень 15). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_v_press.pdf
- Чотирнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (18-19 червня 2022). (2022, Червень 29). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskije_markery_voyny_18-19_iyunya_2022.html
- Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація Українців до умов війни (19 березня 2022). (2022, Березень 23). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html
- Яковенко, А. В. (2014). Украинское общество и военный конфликт: первые оценки социальных последствий. *Методология, теория і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 20, 128-132.
- Яковенко, Ю. І., & Гринчук, А. В. (2015). Соціологія армії як альтернатива військовій чи війсьній соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 9, 67-78.
- Ukraine National Contributions. (2022, Квітень 8). *YOUGov*. Відновлено з <https://docs.cdn.yougov.com/4an8vgv65v/YouGov%20-%20Ukraine%20national%20contributions.pdf?fbclid=IwAR3Adxht0JH97Wk-Sb3CSinYqHWj5XY2uWTUa nyZvWdaZtyDBTRIHiMvVcc>

REFERENCES

- Afonin, E. A. (1994). *Formation of the Armed Forces of Ukraine: Social and Socio-Psychological Problems*. Kyiv: Intergrafik.
- All-Ukrainian Survey "Omnibus". (2022, April 5). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=214>
- Assessment of the Guilt of the Peoples of Russia and Belarus. (2022, March 3). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_bielarusi_1_marta_2022.html
- Assessment of the Situation in Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 10). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
- Eighth National Survey: Psychological Markers of War (6 April 2022). (2022, April 11). *Rating*. Retrieved from <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>
- Eighth Nationwide Survey: Ukraine at War (April 6, 2022). (2022, April 8). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- Eleventh National Survey: Personal Freedom, Security, and Gun Issues. (2022, May 25). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html
- Evaluation of International Support to Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 9). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Evaluation of International Support to Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 9). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Fifteenth National Survey. Ukraine During the War. Employment and Income (July 23-24, 2022). (2022, July 27). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i

- dohody_23-24_ilyulya_2022_goda.html
- Fifteenth National Survey: Ukraine During the War. Settings Regarding Cynicism (July 23-24, 2022). (2022, August 1). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_ustanovki_po_cinizmu_23-24_ilyulya_2022.html
- Fifth Nationwide Survey: Ukraine at war (March 18, 2022). (2022, March 20). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html
- Fourteenth National Survey: Psychological Markers of War (June 18-19, 2022). (2022, June 29). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_18-19_ilyunya_2022.html
- Kalagin, Yu. A. (2008). *Military Service Under Contract: the Social Dimension*. (Monograph). Kharkiv: HUPS.
- Kalagin, Yu. A. (2012). Development of Military Sociology. *Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society*, 18, 119-124.
- Khobta, S. V. (2016). Sociology of War as a Task of Ukrainian Sociology. *Bulletin of Taras Shevchenko LNU*, 5(302), 126-150.
- Mazurik, O. V. (2001). *Modern Trends in the Reproduction of the Army as a Social Institution (Sociological Aspect)*. (Author's Thesis. Candidate of Sociological Sciences). Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
- Nationwide Poll: Ukraine at War. (2022, February 27). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- Ninth National Survey: Socio-Economic Issues in Wartime (26 April 2020). (2022, April 28). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html
- Omnibus (Study of the Attitude of Ukrainians and Russians to Each Other). (2022b, April 23). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=222>
- Omnibus. (2022a, May 27). *Kyiv International Institute of Sociology*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1>
- Rushchenko, I. P. (2015). *Russian-Ukrainian Hybrid War: a Sociologist's View*. (Monograph). Kharkiv: FOP Pavlenko O.H.
- Seventh Nationwide Survey: Ukraine in War Conditions (March 30-31, 2022). (2022, April 5). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
- Sixth Nationwide Survey: Adaptation of Ukrainians to the Conditions of War (March 19, 2022). (2022, March 23). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html
- Solnyshkina, A. A. (2009). *Peculiarities of Social Problems of the Military Organization of Ukrainian Society*. (Author's thesis. Candidate of Sociological Sciences). Classical Private University, Zaporizhzhia.
- Study of the Perception of Charity and Volunteering During the War. (2022, June 2). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=231>
- Tenth National Survey: Ideological Markers of War. (2022, May 3). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
- The First Wave of Public Opinion Research During the War. (2022, March 9). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=201>
- The Fourth Nationwide Survey of Ukrainians in War Conditions (March 12-13, 2022). (2022, March 15). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_v_press.pdf
- The Month of Invincibility. (2022, April 1). *Factum Group Ukraine*. Retrieved from https://youkraina.com.ua/files/Factum%20Group%20YOUkraina_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf?fbclid=IwAR217v3tPfcD4wvMr087smUpUXSH3_5yB_K9sFTi47TsYHedfa_nPdPH-G4
- The Second Wave of Research on Public Opinion During the War. (2022, March 15). *Info Sapiens*. Retrieved from https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/204/Present_war_15_03.pdf
- The Third Wave of Research on Public Opinion During the War. (2022, March 30). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=212>
- The Twelfth National Survey: Dynamics of the Assessment of the Image of the State (May 18-19, 2022). (2022, May 25). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html
- Thirteenth Nationwide Survey: Foreign Policy Orientations (June 18-19, 2022). (2022, June 20). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_ilyunya_2022.html
- Trebin, M. P. (2014). "Hybrid" War as a New Ukrainian Reality. *Ukrainian Society*, 3(50), 113-127.
- Trebin, M. P. (2015). Sociology of War: the Ukrainian Context. *Bulletin of Kharkiv National University Named after V.N. Karazina*, 1148, 30-34.
- Ukrainian National Contributions. (2022, April 8). *YOUGov*. Retrieved from https://docs.cdn.yougov.com/4an8vgv65v/YouGov%20-%20Ukraine%20national%20contributions.pdf?fbclid=IwAR3Adxht0JH97Wk-Sb3CSinYqHWj5XY2uWTUa_nyZvwDaZtyDBTRIHiMvVcc
- Ukrainian Refugees Attitudes and Evaluations (March 2022). (2022, April 4). *Razumkov Center*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
- Ukrainians and War (April 2022). (2022, April 17). *Institute of Sociology*. Retrieved from https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf
- Yakovenko, A. V. (2014). Ukrainian Society and Military Conflict: First Assessments of Social Consequences. *Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society*, 20, 128-132.
- Yakovenko, Yu. I., & Grynychuk, A. V. (2015). Army Sociology as an Alternative to Military or Military Sociology. *Bulletin of Lviv University. Sociological series*, 9, 67-78.